

Teşhîr-i Efâzıl adlı kitabında (1306) Renan'a cevap vermiştir. Ancak bu çalışma ilmi ve fikri bakımdan bir değer taşımaz. Arap ve İslâm dünyasında Renan'ın düşüncelerinin tartışılmasına XX. yüzyılda devam edilmiştir. Suriye'de Ferah An-tûn onun izleyicilerinden biridir. Renan'a büyük güveni olduğunu söyleyen, *İsâ'nın Hayatı'nı* Arapça'ya çeviren Antûn, Muhammed Abdüh'un arkadaşı olmasına rağmen Renan'a ilgisi sebebiyle onun tepkisini çekmiştir. Laikliği hararetle savunan Antûn, Renan'ın bilimle din ilişkisi bağlamında uygulanmasını istediği laikliği siyasî ve dinî alana kaydırmış, böylece müslümanlarla hıristiyanları yakınlaştırmak istemiştir. Daha sonra Renan'ın düşünceleriyle ilgili olarak Abdurrahman el-Kevâkibî ile Reşid Rızâ da uzun tartışmalara girişmişlerdir. Bilimsel veya polemik mahiyette olsa da Renan'ın dinler tarihinde açmış olduğu çığır her bakımdan önemli olduğu gibi Renan şarkiyatçıları arasında İslâm dünyasıyla ilgili düşüncelerini bu derece açık söyleyen ilk aydınlardan biridir. Güncelliği devam eden Renan'ın fikirleri üzerinde Türkiye'de ve Arap dünyasında henüz yeterli çalışma yapılmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ernest Renan, *Discours et conférences*, Paris 1887, s. 2-3; a.m.f., *Lettres familières: 1851-1871*, Paris 1947, s. 167; a.m.f., *Correspondance générale*, Paris 1995, s. 868-869; Francis Bazouge, *Ernest Renan d'après les documents inédits*, Paris 1889; J. Boulenger, *Renan et ses critiques*, Paris 1925; H. Psichari, *Renan d'après lui-même*, Paris 1937; M. H. Jaspard, *Le génie libérale de la France: Essai sur Renan*, New York 1942; A. Cresson, *Ernest Renan, sa vie, son oeuvre, avec un exposé de sa philosophie*, Paris 1949; H. W. Wardman, *Ernest Renan: A Critical Biography*, London 1964; E. Kedourie, *Afghani and Abdüh: An Essay on Religious Unbelief and Political Activism in Modern Islam*, London 1966; Edward W. Said, *l'Orientalisme: l'Orient créé par l'occident* (trc. C. Malamoud), Paris 1980, s. 19-20; a.m.f., "Islam, the Philological Vocation and French Culture: Renan and Massignon", *Islamic Studies: A Tradition and Its Problems* (ed. Malcolm H. Kerr), Malibu-California 1980, s. 53-72; Philippe Barret, *Ernest Renan. Tout est possible, même Dieu!*, Paris 1992.

FARUK BİLİCİ

RENK (رنگ)

Aslı Farsça olan renk (reng) kelimesinin Arapça'daki karşılığı levindir (çoğulu elvân). Arapça'da renk isimleri çoğunlukla eril olarak "ef'al", dişil olarak "fa'lâ" kalıplarında oluşturulmuştur. Bunun dışında "fâil, fa'l, fâil" (hânit, cevn, fakî') gibi on beş ka-

dar kalıpta daha renk isimlerine rastlanmaktadır. Bazı renkler yabancı dillerden alınma kelimelerle (dahîl) karşılanmıştır (zercûn, benefsecî). Aynı kökten türeyen bazı adlar farklı renkleri ifade edebilmektedir. "Fk" kökünden türemiş, Arapça'da genellikle sıfat kabul edilen renkler gramerde bir başka kelimeye bağımlı olarak kullanılan kelimeler (tevâbi') grubunda değerlendirilmekte birlikte bazı renk adları zamanla bağımsız birer isim haline dönüşmüştür. "Ahyel" in (ala) bir tür kargaya, "erqam" in (benekli) bir tür yılan ad oluşturuşu bir nesnenin belirgin niteliğiyle adlandırılmasına örnek teşkil eder (Sîbeveyhi, II, 2, 5).

Arapça'da hemen her renk için birden çok kelime bulunmakla beraber bunlar arasında birer tanesi ilgili rengi karşılamak üzere en sık kullanılan isim halini almıştır. Beyaz (ebyaz-beyzâ') klasik Arapça'da bir bakıma hayatı simgelemektedir. Araplar'ın içtikleri su, ekmeğe yaptıkları buğday veya bazan ekmeğin kendisi beyaz (ebyaz) olarak anılmış, su ve ekmeğe "iki beyaz" (ebyazayn) denmiştir. Ebyazayn "iki şah damarı" anlamında da kullanılır (*Lisânü'l-'Arab*, "byz" md.). Siyah ve beyaz tam bir mütakabilyet içerisinde kullanım alanı bulmuştur. Beyaz (ebyaz) kelimesinin müennes şekli beyzâ' "güneş" veya "iyi söz" mânasındayken "kötü söz" için siyah (esved) kelimesinin müennesi olan sevdâ' kullanılmıştır. Araplar ruh temizliğini (Hassân b. Sâbit, s. 23) ve ağacı olmayan yeri beyaz olarak ifade etmişler, ekini ve otu bol olan yerleri, özellikle Irak bölgesini belirtmek için siyahlık / karaltı (sevâd) kelimesini kullanmışlardır. Beyaz İranlılar'ı da ifade etmektedir. Beyaz el (el-yedül-beyzâ') terkihi "kuvvet ve otorite" demektir (*Lisânü'l-'Arab*, "byd", "svd" md.leri). Siyah (esved-sevdâ') bütün renklerin aslı kabul edilmiş olup bunda esvedin seyyid (efendi) kelimesiyle aynı kökten gelmesi etkili olmuştur (İbn Cinnî, III, 63). Arapça'da siyahın anlam alanı çoğunlukla kötüdür. Kör olan biri için "sevide'r-recül" denir. Esved "yılan, gece, sıcak" anlamlarında kullanılmıştır (*Lisânü'l-'Arab*, "svd" md.). Akrep ve yılan "esvedeyn" (iki siyah) denir (Ebû Dâvûd, "Şalât", 165; Tirmizî, "Mevâkîf", 170). Altına "aşfarşafra" (sarı), altına ve safrana "aşfareyn" (iki sarı) denilmiştir (*Lisânü'l-'Arab*, "şfr" md.). Kelimenin şufr şekli ise "sarı / bakır, tunç" anlamındadır (Hassân b. Sâbit, s. 96). Asfarın müennesi olan şafra' Câhiliye şiirlerinde güzel kadın için kullanılmıştır (Nâbiga ez-Zübânî, s. 39). Aynı kökten türeyen şafer "sarılık hastalığı", şafre ise "aç-

lık" demektir. Câhiliye Arapları, Romalılar ve Bizanslılar'a Benü'l-Aşfer (Sarioğulları) derlerdi (*Lisânü'l-'Arab*, "şfr" md.). Yeşil (ağdar-hadrâ') doğayı temsil etmektedir. Filizken solmayı ifade etmek üzere "genç yaşta öldü" anlamında bu kökten "ühtüdire" fiili kullanılmıştır. Klasik Arap edebiyatında çok defa sular yeşil olarak anılmıştır. Mavi (ezrak-zerkâ') göz rengidir. "Masmavi gözülü kadın" anlamında zerkâ ve zürküm kelimeleri kullanılmıştır. Arapça'da zorlu düşmana "mavi düşman" denmiştir. Bilhassa Romalılar böyle anılırdı (*Lisânü'l-'Arab*, "zrk" md.; Muhammed b. Ahmed Desûkî, II, 511). Kırmızı (ağmer-hamrâ'), "insan" anlamında kullanılmasının yanında Câhiliye şiirinde gençlik dinamizmini de ifade ederdi (İbrâhim Muhammed Ali, s. 60, 68).

Kur'an-ı Kerim'de levn kelimesi iki ve çoğulu "elvân" yedi defa geçmektedir (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "lvn" md.). Bir âyette (er-Rûm 30/22) diğer bazı kozmolojik deliller yanında insanların farklı renklerde yaratılması; ayrıca bitkilerin renk renk olması (en-Nahl 16/13; ez-Zümer 39/21; Fâtır 35/27), kezâ bal arısının bitkilerden hazırladığı ve henüz şerbet kıvamındaki farklı renk ve tonlardaki balın oluşumu (en-Nahl 16/69) Allah'ın üstün kudretinin delilleri olarak zikredilmiştir. Kur'an'da beyaz, siyah, kırmızı, mavi, sarı, yeşil renk imgelerine yer verilmiştir. Bunlardan en sık kullanılanı beyaz ve siyahtır. Bu iki renk genellikle "yüzlerin ağarması" (sevinçli ve mutlu olma) ve "yüzlerin kararması" (üzgün ve mutsuz olma) ifadelerinde geçer (Âl-i İmrân 3/106-107; en-Nahl 16/58; ez-Zümer 39/60; ez-Zuhuruf 43/17). Beyaz sözcüğü el (meselâ bk. el-A'râf 7/108; Tâhâ 20/22; eş-Şuarâ 26/33), ip (el-Bakara 2/187), kadeh (es-Sâffât 37/45-46), yollar (Fâtır 35/27), hüriler (es-Sâffât 37/49) ve gözler (Yûsuf 12/84) kelimeleriyle birlikte kullanılmıştır. Gözlerin ağarması (Yûsuf 12/84) "görme yeteneğini kaybetme" anlamında metaforudur. Siyah ise yüzler (vücûh) sözcüğüyle ilgili olarak kullanılmasının yanında ip (el-Bakara 2/187), yollar (Fâtır 35/27) kelimeleriyle ilgili olarak da anılmıştır. Kur'an'da "kater-katere" (Yûnus 10/26; Abese 80/41) ve gâbere (Abese 80/40) kelimeleri de esvedin yüzler kelimesiyle birlikteki kullanımına yakın bir anlam taşımaktadır. Doğrudan renk olmayıp renk (siyah) çağrışımı ağır basan "yahmûm" (el-Vâkıa 56/43) ve "kaçırân" (İbrâhîm 14/50) gibi birkaç sözcük de Kur'an'da geçmektedir. Azabı gören kâfirlerin yüzlerinin kötüleşmesini ifade eden "siet" fiili (el-

Mülk 67/27) İbn Abbas gibi bazı müfessirler tarafından "kararma" diye yorumlanmıştır (Kılıç, s. 87). Aynı şekilde yüzlerin sıfatı olarak kullanılan "bâsire" kelimesi de rengi değişmiş, kararmış şeyi, zifiri siyah (el-Kıyâme 75/24), "nâ'ime" ise beyazlık kavramıyla aynı çizgide ruh neşesini ifade etmektedir (el-Gâşiye 88/8).

Kur'an'da cennetteki iki bahçenin koyu yeşilliğini belirtmek üzere "müdhâmmetân" kelimesi kullanılmıştır (er-Rahmân 55/64). Sarı renk de inek (el-Bakara 2/69), deve (veya urgan) (el-Mürselât 77/33), bulut (veya ekin) (er-Rûm 30/51), ekin (ez-Zümer 39/21; el-Hadîd 57/20) kelimeleriyle ilişkili olarak geçmektedir. Kırmızı renk bir yerde yolları niteler (Fâtır 35/27); "kızarmış yağ renginde gül gibi" (verde ke'd-dihân') ifadesi de (er-Rahmân 55/37) kırmızının bir tonunu belirtmektedir. Yeşil renk tabiatın rengi olduğundan Kur'an'da bitki (el-En'âm 6/99), ağaç (Yâsîn 36/80), başak (Yûsuf 12/43, 46), yeryüzü (toprak) (el-Hac 22/63) sözcükleriyle birlikte anılmış, bazı âyetlerde yastık (er-Rahmân 55/76) ve ipek elbise (el-Kehf 18/31; el-İnsân 76/21) için sıfat olmuştur. Kur'an'da haşır sırasında günahkârların gözlerinin aldığı rengi ifade etmek üzere "zürkan" (زُرْقَان) şeklinde geçen "maviler" (Tâhâ 20/102) günahkârların yaşayacakları dehşet halinin sembolik bir anlatımıdır. Böylece renk adlarının Kur'an'da gerçek birer renk olarak kullanılmalarının yanında bazı olgulardan kinaye olmaları da söz konusudur. Hadislerde de gerek levn kelimesi gerekse çeşitli renk adları hem gerçek hem sembolik ve mecazi anlamlarda sıkça geçmektedir (Wensinck, *el-Mu'cem*, "byd", "hmr", "hđr", "lvn", "svd", "şfr" md.leri).

BİBLİYOGRAFYA :

İmruülkays v.dğr., *Muallakât: Yedi Askı* (nşr. ve trc. Şerefeddin Yaltkaya), İstanbul 1989, s. 60-61; Nâbiğa ez-Zübyânî, *Divân* (nşr. Kerem el-Bustânî), Beyrut, ts., s. 11, 12, 15, 26, 35, 39, 40, 41; Hassân b. Sâbit, *Divân*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), s. 23, 45, 58, 66, 71, 91, 96, 97, 104, 111, 127, 137, 151, 153, 178, 180, 196, 198; Sibeveyhi, *Kitâbü Sibeveyhi*, Bulak 1316, I, 7; II, 2, 5; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, Kahire 1374/1955, XXIII, 57; XXIX, 242; İbn Cinnî, *el-Haşâ'îş*, Beyrut, ts. (Dârü'l-hüdâ), III, 63; Şerîf er-Radî, *Telhîşu'l-be-yân fi mecâzâtî'l-Kur'ân* (nşr. M. Abdülganî Hasan), Kahire 1995, s. 120; İbn Hazm, *Risâletü'l-elvân* (nşr. Ebû Abdurrahman b. Ukayl v.dğr.), Riyad 1979; Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, Beyrut 1399/1979, s. 57, 356; Muhammed b. Ahmed Desûkî, *Hâşiye 'alâ şerhi'l-telhîş*, İstanbul 1290, II, 511; Abdülhamid İbrâhîm, *Ķâmüsü'l-elvân 'inde'l-'Arab*, Kahire 1989; Abdülmün'im el-Hâşimî, *el-Elvân fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Beyrut 1990, s. 41, 51, 69, 77, 93, 105; Sadık Kılıç, *Kur'an Sembolizmi (Renklerin ve Şekillerin Dünyası)*, Ankara 1991; Zeyn el-Hüveyskî, *Mu'cemü'l-elvân fi'l-*

luğa ve'l-edeb ve'l-ilm, Beyrut 1992; Ali Osman Ateş, *İslâm'a Göre Câhiliyye ve Ehl-i Kitâb Örf ve Âdetleri*, Ankara 1996, s. 161-166; Soner Gündüzöz, "Kur'an'da Renklerin Büyülü Gücü-Semiotik Bir İnceleme-", *EKEV Akademi Dergisi*, sy. 16, Erzurum 2003, s. 71-84; İbrâhîm Muhammed Ali, *el-Levn fi'l-Şi'rî'l-'Arabî kable'l-İslâm*, Trablus 2001; Âlûsî, "Risâle fi'l-elvân", *MMİADm*, I (1921), s. 76-83, 110-117; Ömer Fârûk, "el-Elvân ve delâletühe's-siyâsiyye fi'l-'aşri'l-'Abbâsiyyî'l-evvel", *Mecelletü külliyyeti'l-âdâb*, II/14, Bağdad 1970-71, s. 837-840; A. Morabia, "Lawn", *EJ²* (Ing.), V, 698-701.

SONER GÜNDÜZÖZ

Felsefe. Genel anlamda renk, cisimlerin yansıttığı veya yaydığı ışığın gözle algılanması ya da ışığın eşya üzerinde kırılma ve yayılma çeşitliliğinden doğan görsel duyum olarak ifade edilir. Fiziğin konusu olmakla birlikte tarih boyunca insanların hayatında önemli etkileri bulunan, bazan sembol olarak kullanılan renk olgusu Antikçağ'dan itibaren düşünürlerin ışık ve görme kuramlarıyla ilişkili olmuş, İslâm'ın ilk yüzyıllarındaki tercüme hareketleri neticesinde oluşan ilmî atmosferle beraber İslâm düşüncesinde büyük önem kazanmış, bu çerçevede tabiiyet, mahiyeti ve etkileri üzerine düşünceleri ileri sürülmüştür. Renk, eşyayı algılamanın doğruluğu ve görsel tecrübenin niteliği açısından felsefî bir problem olmanın ötesinde soyut düşüncelerin sembolü ve işaretleri olarak sosyal, kültürel ve dinî anlamları olan, görsel sanatın her türünde kullanılan, insanın fiziksel, duygusal ve ruhsal yönlerine hitap ederek onda güzellik fikirleri doğuran, nesnelere estetik algısına imkân tanıyan, tıpta tedavi amaçlı kullanılabilen, değişik kültürlerde büyü ve sihir için vazgeçilmez bir öğedir (Andrews, s. 11). Tanımlanmasında bazı zorluklar olmakla birlikte, çeşitli ışık cinsleri tarafından gözün retinası üzerinde göz sinirlerinde meydana getirilen olaylardan dolayı fizyolojik, beyinde uyanan bir duyum olması sebebiyle psikolojik ve ölçülerle kesin biçimde bilinebilen ışığın dalga uzunlukları olması yönüyle fiziksel renk çeşitlerinden söz etmek mümkündür. Buna göre renklerin nesnelere göze gelmesi fiziksel, bu ışınlar karşısında gözde meydana gelen işlemler fizyolojik, ışınların gözde algılanması psikolojik olaydır. Renkler nesnelere dış görünüşlerindeki en temel unsurlardandır. Fiziksel dünyanın bilgisini elde etme ve tek tek nesnelere algılanması açısından öncelikli olan husus nesnelere dış görünüşleridir. Bu noktada renk bilimi (veya rengin bilimsel açıklaması) ile renk felsefesi modern çağın iki önemli etkinlik alanı olmuştur. Rengin mahiyetiy-

le ilgili yapılan fiziksel ve optik çalışmalar çok eski dönemlere kadar gitse de kimyasıyla ilgili çalışmalar Rönesans'tan sonra hızlanmıştır.

Felsefede renk konusu öncelikle, tabiat bilgisinin bir parçası olarak epistemolojik bir problem olmuştur. Nesnelere renklerin doğası, niteliği, objektif mevcudiyetinin bulunup bulunmadığı, insanoğlunun renk tecrübesi, bu tecrübenin boyutları, gerçekliği, evrenselliği ve çeşitliliği araştırılmış, bunun yanında rengi algılayan kişinin yanılıp yanılmadığı, algılayan kişide renklerin nasıl duygular bıraktığı üzerinde durulmuştur. Nesnelere objektif mevcudiyetiyle alakalı olarak birbirinin karşılığı iki görüş ortaya çıkmış, algıdan bağımsız biçimde nesnelere renkli olduğunu ileri sürülenlere realist, buna karşılık nesnelere renkli oluşunu algıya bağlayanlara sübjektivist denmiştir. Realizme göre nesnelere algıyana bakılmaksızın renklidir, renkliliğin özü nesnenin içindedir. Sübjektivizme göre ise renkli nesnelere ziyade renk algısından ve renk tecrübesinden söz edilebilir. Nesnelere atom, proton, elektron gibi temel parçaların birleşiminden oluştuğunu söyleyen fizikçilerle realizm ters düşmüş, filozofların çoğunluğu da renklerin nesnelere potansiyel (bi'l-kuvve) olarak var olduğunu, ışık sayesinde gerçekleştiklerini (bi'l-fiil), ancak nesnelere hacmi, formu ve ağırlığı gibi temel özelliklerinden olmadığını ifade etmişlerdir.

İnsanların renklerle ilgisi çok eski tarihlere kadar gitmektedir. Şamanlar, Kızılderililer, Çinliler, eski Mısırlılar ve Yunanlıların renklerle ilgilendikleri, renkleri değişik amaçlarla kullandıkları ve mahiyetini bilme çabası gösterdikleri bilinmektedir. Milâttan önce 1550 yılına kadar geri giden ve rengin tedavi amaçlı kullanıldığını gösteren eski Mısır'dan kalma papirüsler bulunmaktadır. Antik Yunan düşüncesinde rengin ışıkla ilgisi çözülmeye çalışılmış, niteliği üzerine bilimsel teoriler geliştirilmiştir. Özellikle fizikçi Hippocrates, Lucretius, Eflâtun, Pisagor, Aristo, Stoacılar, Galen (Câlinûs), Öklid ve Ptolemy, görme duyusu olan gözle görülen nesne arasındaki bir ilişkiden söz eden ve bu ilişkinin niteliğini çözmeye çalışan Antikçağ Grek düşünürleridir. VIII ve IX. yüzyıllarda müslüman düşünür ve bilimler Yunanlı düşünürlerin Arapça'ya çevrilen eserlerini incelemiş, yorumlamış, ışık ve renk konusunda önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Bu çalışmaların, Ortaçağ Avrupası'nda tekrar Batı dillerine çevrilmesiyle birlikte Yeniçağ'da oluşan ışık ve renkle ilgili bilimsel çalış-